daarover een boek geschreven[46] dat niet slechts verbluffend veelzijdig over de Nederlandse samenleving vertelt, maar ook duidelijk aangeeft dat hij zijn ideeën over diakonessenwerk in Nederland heeft opgedaan[47]: hij ontmoette genoemde instelling bij de Doopsgezinden en nam zich voor, dit voorbeeld in Duitsland na te volgen. Da Costa beoordeelde aanvankelijk Fliedners boek als 'naief'[48]. Hij heeft, zoals wel vaker in zijn leven, zijn oordeel moeten herroepen. In ieder geval heeft hij blijkens briefwisseling tussen hem en Fliedner in 1843, volle instemming betuigd en getoond bij de opzet van diakonessenarbeid in Nederland, onder auspiciën van het Mutterhaus in Kaiserswerth. Het archief in Kaiserswerth is een rijke vindplaats voor gegevens ook over de Nederlandse diakonessenhuizen. Er zijn brieven van W. de Clercq, O. G. Heldring en D. Molenaar. Inlichtingen kan men verkrijgen bij de bibliothecaresse Schwester Ruth Felgentreff (zie hiervóór blz. 32, s.v. Diakonessenhuizen).

Met J. H. Wichern is er reeds contact geweest voordat de Kirchentag van 1848 hem ver buiten de Duitse grenzen bekend maakte. In de *Mitteilungen über alle Bestrebungen der I.M.* treffen wij in 1846 een merkwaardig artikel aan: 'Briefliche Mitteilungen über verschiedene Vereinen in den Niederländen', door Dr. v. H.[49]. Hij begint zijn overzicht met een lofzang op de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen 'der mit Ausschliessung alles confessionellen Unterschiedes sich damit beschäftigt, besonders den Volksunterricht zu bessern und zu heben'; het zijn 'nur engherzige und selbstsüchtige Jesuiten' die dit ideaal 'schmälern und verläumden'. Dan wordt uitvoerig verteld o.a. over de 'zondagsscholen' die door het Ned. Zendelinggenootschap te Rotterdam, in samenwerking met het Ned. Bijbelgenootschap, opgezet zijn om speciaal dienstbodes de Bijbel te leren lezen; de vrouwenverenigingen voor ziekenverpleging die diakonessen willen opleiden; de plannen voor het openen van een 'asyl voor gevallen meisjes'. Van de verenigingen die verder

46. Th. Fliedner, *Kollektenreise nach Holland und England, nebst einen ausführlichen Darstellung des Kirchen-Schul-Armen und Gefängniswesens beider Länder*, Essen 1831, Bd I und II.
Het deel over Engeland is nooit verschenen.

47. *Kollektenreise*, 150, 151.

48. Zie de door Fliedner geciteerde woorden uit de brief van Da Costa aan Döring, gedateerd augustus 1831 (Fliedner-Archiv Kaiserswerth, Rep. II Hb).

49. *F. B.* von J. H. Wichern, Hamburg 1846, 280-285. De schrijver zal C. H. van Herwerden zijn geweest, een theoloog van de 'Groninger richting'. Zie over hem: *B.W.P.G.N.* s.v.